

УДК 349.6

Буканов Григорій Миколайович –

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
Запорізького національного технічного університету

Gregory M. Bukanov –

candidate of political sciences, associate professor,
assistant professor of the department of constitutional,
administrative and labor law,
Zaporizhzhya National Technical University
(64, Zhukovskogo Str., Zaporizhzhya, 69063, Ukraine)

Система забезпечення екологічної безпеки України

У статті на підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень та законодавства, розглянуто проблему визначення системи екологічної безпеки. Встановлено та проаналізовано її структурні елементи: 1) об'єкти екологічної безпеки; 2) суб'єкти забезпечення екологічної безпеки; 3) загрози екологічній безпеці; 4) екологічна політика; 5) принципи та форми забезпечення екологічної безпеки.

Ключові слова: система екологічної безпеки, об'єкти екологічної безпеки, суб'єкти забезпечення екологічної безпеки, загрози екологічній безпеці, екологічна політика, принципи та форми забезпечення екологічної безпеки.

В статье на основании анализа научных взглядов, теоретических положений и законодательства, рассмотрена проблема определения системы экологической безопасности. Установлены и проанализированы её структурные элементы: 1) объекты экологической безопасности; 2) субъекты обеспечения экологической безопасности; 3) угрозы экологической безопасности; 4) экологическая политика; 5) принципы и формы обеспечения экологической безопасности.

Ключевые слова: система экологической безопасности, объекты экологической безопасности, субъекты обеспечения экологической безопасности, угрозы экологической безопасности, экологическая политика, принципы и формы обеспечения экологической безопасности.

G.M. Bukanov System of Ensuring Ecological Safety of Ukraine

In the article, based on the analysis of scientific views, theoretical positions and legislation, the problem of determination of the system of ecological safety is considered. Its structural elements have been found and analyzed. They are 1) environmental safety facilities; 2) subjects of environmental safety; 3) threat of ecological safety; 4) environmental policy; 5) principles and forms of ensuring environmental safety.

The environmental safety is: 1) a person and a citizen – their constitutional rights and freedoms (the list provided for in Article 22 of the Constitution of Ukraine is not exhaustive); 2) society – its spiritual, moral, ethical, cultural, historical, intellectual and material values, information and environment and natural resources; 3) state – its constitutional order, sovereignty, territorial integrity and inviolability.

The subjects of environmental safety are: 1) the President of Ukraine, state and local authorities; 2) law enforcement and military units formed under the laws of Ukraine; 3) citizens of Ukraine and association.

Threats to environmental security are available and potentially possible factors and phenomena that endanger human health, environmental destruction and causing material damage.

State and regional environmental policy as a set of conceptual provisions is a state policy aimed at preserving the environmentally safe living and inanimate nature, protecting the life and health of the population from the negative impact caused by pollution of the environment, achieving a harmonious interaction of society and nature, protection, rational use and reproduction of natural resources.

Environmental policy should be based on the basic principles that serve as a kind of expression of the general principles of security as a holistic social phenomenon. Under the forms of ensuring environmental safety is understood as a uniform on its external features of the state and society, aimed at protecting and improving the natural environment, rational use and restoration of natural resources, conservation and development of the social sphere, ensuring the normal life and environmental safety of people, their habitat.

Keywords: *structure of ecological safety, environmental safety objects, subjects environmental safety, threat of ecological safety, environmental policy, principles and forms of ensuring environmental safety.*

Постановка проблеми. Українському суспільству і державі поки не вдається налагодити ефективне управління техногенним і антропогенним впливом на навколишнє середовище. Головна причина такого становища в тому, що в країні не створена дієва система забезпечення екологічної безпеки.

Згідно зі ст. 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Одним із прав громадян України є право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 вітчизняного Основного Закону) [1].

Забезпечення екологічної безпеки закріплено у ст. 1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ як одне із завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему правового регулювання екологічної безпеки в різний час досліджували В.І. Андрейцев [3], Г.В. Анісімова [4], М.М. Бринчук [5], Ю.А. Краснова [6], В.А. Лазаренко [7], В.А. Ліпкан [8] та інші вчені.

У роботах вищезазначених авторів досліджується цілий ряд питань, що стосуються правового регулювання відносин щодо забезпечення екологічної безпеки. Так, М.М. Бринчук неодноразово звертався до проблеми визначення співвідношення забезпечення екологічної безпеки з охороною навколишнього середовища та природокористуванням, а також приділяв велику увагу проблемам розвитку системи екологічного законодавства, в тому числі і законодавства у галузі забезпечення екологічної безпеки.

Однак ця робота виконана не на базі чинного вітчизняного екологічного законодавства.

В.А. Лазаренко на рівні дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук визначав лише адміністративно-правове регулювання екологічної безпеки в Україні.

В.А. Ліпкан у навчальному посібнику розглядав екологічну безпеку через призму національної безпеки України.

Потужні ґрунтовні дослідження у цій сфері здійснили: на рівні посібника та підручника – В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімова, на рівні монографії – Ю.А. Краснова.

Відаючи належне роботам зазначених та інших учених, слід визнати, що рівень наукового дослідження саме системи екологічної безпеки видається недостатнім.

Невирішені раніше проблеми. Слід зазначити, що проблема системи екологічної безпеки і до сьогодні вважається однією з найскладніших і суперечливих у теорії вітчизняного екологічного права. Про це свідчить та обставина, що узгодженої позиції щодо цього питання так і не досягнуто, незважаючи на численні наукові дослідження. У теорії екологічного права про неї висловлені дискусійні точки зору, у зв'язку із цим правозастосовча практика зазнає серйозних труднощів. А тому виникає необхідність дослідити і підсумувати висловлені точки зору та запропонувати власну позицію щодо зазначеної проблеми.

Мета цієї статті полягає у вирішенні проблемних питань визначення системи екологічної безпеки в Україні.

Визначення системи екологічної безпеки України є необхідним для проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності держави по організації та координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки,

раціонального використання і відтворення природних ресурсів. Це у свою чергу забезпечує ефективне регулювання відносин у галузі охорони, використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Виклад основного матеріалу. Розгляд питання визначення системи екологічної безпеки має важливе теоретичне та практичне значення для її забезпечення.

Згідно з ч. 1 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Якщо говорити про екологічну безпеку, важливим є і питання про її систему. При цьому під системою екологічної безпеки розуміється політико-правовий механізм, що забезпечує допустимий негативний вплив природних і антропогенних чинників екологічної небезпеки на навколишнє середовище і самої людини.

Система екологічної безпеки функціонально складається з наступних структурних елементів, логічно доповнюють один одного і тільки в своїй єдності складових саму систему, це:

- 1) об'єкт, безпеку якого повинна бути забезпечена, його життєво важливі інтереси;
- 2) суб'єкти забезпечення екологічної безпеки;
- 3) загрози життєво важливим інтересам об'єктів, безпека яких повинна бути забезпечена;
- 4) державна і регіональна екологічна політика як сукупність концептуальних положень;
- 5) принципи та форми забезпечення екологічної безпеки.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-IV об'єктами, у тому числі, екологічної безпеки є: людина і

громадянин – їхні конституційні права і свободи (перелік яких відповідно до ст. 22 Конституції України не є вичерпним); суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність [9]. Отже, об'єктами екологічної безпеки є все, що має життєво важливе значення для суб'єктів безпеки: духовні потреби, цінності та інтереси особи, суспільства і держави, природні ресурси та довкілля як матеріальної основи державного та суспільного розвитку.

Об'єктами захисту є елементи живої та неживої природи. До перших належать: чоловік, навколишнє природне середовище та його частини – природні об'єкти, природні ресурси, природні комплекси; до других – права і інтереси людини, особистість, суспільство, держава. Основний об'єкт захисту в структурі екологічної безпеки – людина, її права та свободи, в тому числі право на генофонд, право на життя і здоров'я, право на сприятливе навколишнє середовище.

Елементом системи екологічної безпеки України є суб'єкти її забезпечення, іншими словами, суб'єкти управління забезпеченням екологічної безпеки.

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України» суб'єктами забезпечення, зокрема, екологічної безпеки є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об'єднання громадян.

Інший погляд на суб'єктів екологічної безпеки має В.А. Ліпкан, який визначає, що ними є індивідуум, суспільство, біосфера, держава [8,

с. 261]. Проте, вважаємо, що у такому вигляді автор дещо змішує суб'єкти та об'єкти екологічної безпеки.

Отже, суб'єктів забезпечення екологічної безпеки можна згрупувати у наступні види: 1) Президент України, органи державної влади та місцевого самоврядування; 2) правоохоронні органи та військові формування, утворені відповідно до законів України; 3) громадяни України та об'єднання громадян.

Наступним елементом системи екологічної безпеки є загрози життєво важливим інтересам об'єктів, безпека яких повинна бути забезпечена, – це наявні та потенційно можливі чинники і явища, що створюють небезпеку здоров'ю людей, руйнування довкілля та спричинення матеріальних збитків. Це поняття, що використовується для позначення стадії переходу небезпеки з можливості у дійсність, намірів одного суб'єкта завдати шкоди іншому. У сучасних законодавстві та практиці виділяють два види загроз екологічній безпеці: внутрішні і зовнішні, що представляють небезпеку життєво важливим інтересам людини, особистості, суспільству, державі та навколишньому середовищу. В окремих вид можна виділити загрози екологічній безпеці глобального характеру, до яких належать: транскордонне забруднення, втрата біологічного різноманіття, випадання кислотних дощів, порушення озонового шару Землі, проблема зміни клімату, «парниковий ефект».

До заходів щодо усунення глобальних загроз екологічній безпеці належать: створення системи відносин, що не існувала раніше, при якій кожна людина в силу свого виховання дбатиме про природу, буде підтримувати її в сприятливому стані; докорінна зміна ставлення до природи.

На сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами екологічній безпеці є: 1) посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій; 2) застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів; 3) неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності; 4) погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних

забруднень та зниження якості води; 5) нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних; 6) неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів; 7) неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи.

Отже, термін «загроза» відображає можливість виникнення певних умов соціально-політичного, воєнного, технічного або природного характеру, при наявності яких можуть наступити несприятливі події та процеси (наприклад, стихійні лиха, соціальні або економічні кризи, техногенні катастрофи на промислових підприємствах тощо).

Джерело загроз екологічній безпеці – це розмаїття зовнішніх і внутрішніх суперечностей суспільного розвитку в країні і на міжнародній арені та різних сферах людської життєдіяльності як постійно еволюціонуючий процес. Це одночасно й головний висхідний критерій для виділення із усієї суми суспільних відносин і притаманних їм суперечностей саме тих, що формують систему суспільних відносин у сфері безпеки [8, с. 263].

Джерела загроз екологічній безпеці можна класифікувати на два види: природні та техногенні. До природних джерел загроз екологічній безпеці належать небезпечні природні процеси і явища, зокрема пожежі, епідемії, шторми, посухи, повені, цунамі, землетруси, виверження вулканів та інші стихійні лиха – явища природи, що створюють катастрофічні екологічні ситуації та супроводжуються матеріальними і людськими втратами.

До техногенних належить діяльність людей, пов'язана з необережним або умисним впливом на навколишнє середовище. Техногенні загрози природному середовищу та людині полягають у вигляді аварій технічних пристроїв, що ведуть до втрати матеріальних цінностей, здоров'я, загибелі людей, несприятливих змін навколишнього середовища. Розглянуті аварії

найчастіше виникають від невиконання екологічних вимог і можуть призвести до екологічної катастрофи. Екологічні наслідки даних аварій, не дивлячись на те, що сама аварія має локальний характер, поширюються, як правило, на великі відстані. Найбільшу небезпеку становлять аварії на радіаційних об'єктах, нафтопроводах і газопроводах, на хімічних підприємствах, на складах зі зберігання хімічно небезпечних речовин.

Одним з елементів системи екологічної безпеки є державна і регіональна екологічна політика як сукупність концептуальних положень. Безперечно, вся діяльність щодо забезпечення безпеки (в тому числі і екологічної) – це діяльність політична, що регулюється політичними методами та засобами. Діяльність із забезпечення безпеки виступає як найважливіша функція політики.

Екологічна політика – це політика держави, спрямована на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Екологічна політика являє собою теоретичну систему юридичних, політичних, економічних та інших заходів, спрямованих на врегулювання раціонального використання природних ресурсів і стану навколишнього середовища у світі взагалі (глобальна політика) або на будь-якій території [8, с. 262].

Екологічна політика стала сьогодні невід'ємною частиною внутрішньої та зовнішньої політики держав, в тому числі й України, і включає, як правило, ряд основних напрямків: охорону природи від негативних наслідків діяльності людини; екологічну безпеку населення; оптимізацію використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва.

Екологічна політика сучасного періоду чітко поділяється за територіальними рівнями на місцеву, регіональну, національну та міжнародну (глобальну). Державною політикою, як правило, охоплені останні три рівні, за винятком місцевої екологічної політики. Для кожного рівня

формується свій набір атрибутів: пріоритети діяльності, механізми, інститути, правова основа.

Останнім елементом системи екологічної безпеки є принципи та форми забезпечення екологічної безпеки. Екологічна політика повинна базуватися на основних принципах, що виступають своєрідним вираженням загальних принципів безпеки як цілісного соціального явища.

До принципів діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки повинні бути віднесені наступні:

– збереження провідної ролі держави як політичного інституту в діяльності, спрямованій на зниження та запобігання загрозам кожній людині, соціальним спільнотам, територіям, на яких вони знаходяться, від факторів антропогенного і природного характеру, пов'язаних з погіршенням екологічної обстановки;

– демократизму в забезпеченні екологічної безпеки передбачає, що державі потрібно створювати умови для активізації суспільно-політичних організацій, екологічних рухів, всіх соціальних груп і прошарків, кожної людини;

– дотримання загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів України у галузі охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки;

– відмова від будь-яких соціально-економічних заходів, що порушують права громадян на безпечне довкілля;

– пріоритет забезпечення екологічної безпеки при плануванні та реалізації господарської та іншої діяльності, яка надає негативний вплив на навколишнє середовище;

– заходи держави та суспільства щодо забезпечення екологічної безпеки повинні спиратися на науковий аналіз як самих потенційних і реальних екологічних небезпек і загроз, так і причин їх виникнення; вироблені заходи повинні бути адекватні виявленим небезпекам і загрозам, повинні орієнтуватися на викорінення причини;

– економічна обґрунтованість витрат на проведення заходів щодо забезпечення екологічної безпеки, виключення фінансування заходів на охорону навколишнього середовища за залишковим принципом;

– рівність безпеки: неприпустимо створення безпечних умов життєдіяльності одній людині (соціальної групи) на шкоду іншому (іншим);

– гласність і законність забезпечення екологічної безпеки;

– неприпустимість збільшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище й її природні об'єкти вище рівня, встановленого спеціально уповноваженими державними органами у галузі охорони навколишнього середовища та забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення;

– обов'язкове проведення державної екологічної експертизи при плануванні та проектуванні діяльності, що може представляти загрозу екологічній безпеці;

– обов'язковість і своєчасність проведення заходів по відновленню природного середовища, що піддається та (або) зазнала негативних змін у результаті антропогенної діяльності, або небезпечних природних явищ і процесів;

– обов'язкове відшкодування фізичним і юридичним особам у повному обсязі збитків, заподіяних у результаті виникнення небезпечних екологічних ситуацій при реалізації ними діяльності.

Одним із найбільш дієвих заходів у сфері забезпечення екологічної безпеки є встановлення форм діяльності держави на всіх рівнях – світовому, загальнодержавному, регіональному та місцевому. Під формами забезпечення екологічної безпеки розуміється однорідна за своїми зовнішніми ознаками діяльність держави та суспільства, спрямована на охорону й оздоровлення навколишнього природного середовища, раціональне використання та відновлення природних ресурсів, збереження та розвиток соціальної сфери, що забезпечує нормальну життєдіяльність і екологічну безпеку людини, середовища її проживання.

Слід виділити перш за все таку форму, як виконавчо-розпорядча діяльність державних органів у сфері забезпечення екологічної безпеки, що полягає у виконанні покладених на них завдань і функцій державного та галузевого управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища.

Дуже важливою формою забезпечення екологічної безпеки є також правоохоронна діяльність. Це комплекс заходів і дій, спрямованих на охорону екологічного правопорядку, захист екологічних прав громадян, оздоровлення навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки населення, що здійснюються всіма без винятку посадовими, службовими, юридичними та фізичними особами, незалежно від їх підпорядкованості, форм власності, функції, що виконуються, та службових повноважень.

Правоохоронна діяльність в екологічній сфері, що здійснюється органами внутрішніх справ і прокуратури, за своїм змістом дуже багатогранна і включає в себе як безпосередні дії, що надають прямий позитивний вплив на природні об'єкти, так і опосередковані заходи, що в кінцевому підсумку сприяють належній охороні природних об'єктів, оздоровленню навколишнього природного середовища.

Нарешті, до числа основних форм забезпечення екологічної безпеки слід віднести правосуддя, що здійснюється судом в особливій процесуальній формі та покликане вирішувати спори та різні конфлікти, залучати до відповідальності за екологічні правопорушення.

Висновки. Таким чином, основними елементами системи екологічної безпеки є: 1) об'єкт, безпеку якого повинна бути забезпечена, його життєво важливі інтереси; 2) суб'єкти забезпечення екологічної безпеки; 3) загрози життєво важливим інтересам об'єктів, безпека яких повинна бути забезпечена; 4) державна і регіональна екологічна політика як сукупність концептуальних положень; 5) принципи та форми забезпечення екологічної безпеки.

Об'єктами екологічної безпеки є: 1) людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи (перелік яких відповідно до ст. 22 Конституції України не є вичерпним); 2) суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; 3) держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Суб'єктами забезпечення екологічної безпеки є: 1) Президент України, органи

державної влади та місцевого самоврядування; 2) правоохоронні органи та військові формування, утворені відповідно до законів України; 3) громадяни України та об'єднання громадян.

Загрози життєво важливим інтересам об'єктів, безпека яких повинна бути забезпечена, – це наявні та потенційно можливі чинники і явища, що створюють небезпеку здоров'ю людей, руйнування довкілля та спричинення матеріальних збитків.

Державна і регіональна екологічна політика як сукупність концептуальних положень – це політика держави, спрямована на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і

природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Екологічна політика повинна базуватися на основних принципах, що виступають своєрідним вираженням загальних принципів безпеки як цілісного соціального явища. Під формами забезпечення екологічної безпеки розуміється однорідна за своїми зовнішніми ознаками діяльність держави та суспільства, спрямована на охорону й оздоровлення навколишнього природного середовища, раціональне використання і відновлення природних ресурсів, збереження та розвиток соціальної сфери, що забезпечує нормальну життєдіяльність і екологічну безпеку людини, середовища її проживання.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
4. Екологічне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги]. – Х. : Право, 2009. – 328 с.
5. Бринчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды) : учебник для высших юридических учебных заведений / М. М. Бринчук. – М. : Юрист, 1998. – 688 с.
6. Краснова Ю. А. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні : монографія / Ю. А. Краснова. – К. : Алерта, 2013. – 304 с.
7. Лазаренко В. А. Адміністративно-правове регулювання екологічної безпеки в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. А. Лазаренко. – К. : Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2010. – 22 с.
8. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навчальний посібник / В. А. Ліпкан. – К. : Кондор, 2008. – 552 с.
9. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. No. 254k/96-VR (z nastupnymy zminamy) // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – No. 30. – St. 141.
2. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 r. No. 1264-XII (z nastupnymy zminamy) // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1991. – No. 41. – St. 546.
3. V. I. Andreitsev, Pravo ekolohichnoi bezpeky : navch. ta nauk.-prakt. posib. / V. I. Andreitsev. – K. : Znannia-Pres, 2002. – 332 p.

4. Ekolohichne pravo Ukrainy : pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vychsh. navch. zakl. / [za red. A. P. Hetmana ta M. V. Shulhy]. – Kh. : Pravo, 2009. – 328 p.

5. M. M. Brinchuk, Ekologicheskoe pravo (pravo okruzhayushchey sredy) : uchebnik dlya vysshikh yuridicheskikh uchebnykh zavedeniy / M. M. Brinchuk. – M. : Yurist, 1998. – 688 p.

6. Yu. A. Krasnova, Pravove rehuliuвання ekolohichnoi bezpeky v Ukraini : monohrafiia / Yu. A. Krasnova. – K. : Alerta, 2013. – 304 p.

7. V. A. Lazarenko, Administratyvno-pravove rehulyuvannya ekolohichnoyi bezpeky v Ukraini : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.07 / V. A. Lazarenko. – K. : Derzhavnyy naukovo-doslidnyy instytut MVS Ukrayiny, 2010. – 22 p.

8. V. A. Lipkan, Natsionalna bezpeka Ukrainy : navchalnyi posibnyk / V. A. Lipkan. – K. : Kondor, 2008. – 552 p.

9. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. No. 964-IV (z nastupnyimi zminamy) // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – No. 39. – St. 351.